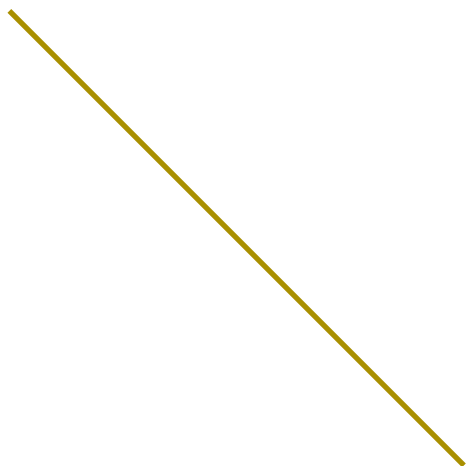

Martin Haspelmath
Andrea D. Sims

O čem je morfologie

KAROLINUM

LINGVISTIKA

O čem je morfologie

Martin Haspelmath

Andrea D. Sims

Z anglického originálu *Understanding Morphology*, vydaného nakladatelstvím Hodder Education v Londýně (první vydání v r. 2002, druhé vydání v r. 2010, překlad dle druhého vydání), přeložili Aleš Klégr a Kateřina Vašků.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Routledge, 2015

Translation © Aleš Klégr a Kateřina Vašků, 2015

ISBN 978-80-246-2504-1

ISBN 978-80-246-4473-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ	11
PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ	13
ZKRATKY	15
1 ÚVOD	17
1.1 Co je morfologie?	17
1.2 Morfologie v různých jazycích	20
1.3 Cíle morfologického výzkumu	22
1.4 Stručný průvodce knihou pro uživatele	26
Souhrn kapitoly 1	27
Další literatura	27
Cvičení na porozumění	28
2 ZÁKLADNÍ POJMY	31
2.1 Lexémy a slovní tvary	32
2.2 Afixy, báze a kořeny	36
2.3 Morfémy a alomorfy	39
Souhrn kapitoly 2	44
Apendix. Morfematické glosy	44
Cvičení na porozumění	46
Výzkumné cvičení	48
Instrukce	49

3 PRAVIDLA	51
3.1 Morfologické vzorce	52
3.1.1 Afixace a kompozice	52
3.1.2 Modifikace báze	53
3.1.3 Reduplikace	56
3.1.4 Konverze	58
3.1.5 Za hranicemi morfologie	58
3.2 Dva přístupy k morfologickým pravidlům	59
3.2.1 Model založený na morfému	60
3.2.2 Model založený na slově	64
Souhrn kapitoly 3	72
Další literatura	73
Cvičení na porozumění	74
Výzkumné cvičení	75
Instrukce	76
4 LEXIKON	79
4.1 Morfémový lexikon?	80
4.2 Lexikon výhradně slovních tvarů	86
4.3 Sbližování mezi přístupy založenými na slovních tvarech a na morfémech	89
Souhrn kapitoly 4	94
Další literatura	95
Cvičení na porozumění	95
Výzkumné cvičení	97
Instrukce	97
5 FLEXE A DERIVACE	101
5.1 Flektivní hodnoty	102
5.2 Derivační významy	106
5.2.1 Derivovaná substantiva	107
5.2.2 Derivovaná slovesa	108
5.2.3 Derivovaná adjektiva	109
5.3 Vlastnosti flexe a derivace	110
5.3.1 Relevance pro syntax	110
5.3.2 Obligatornost	112
5.3.3 Aplikační omezení	113
5.3.4 Stejný pojem jako báze	113
5.3.5 Abstraktnost	114
5.3.6 Kompozicionalita významu	114
5.3.7 Pozice vzhledem k bázi	115
5.3.8 Bázová alomorfie	116
5.3.9 Slovnědruhovká změna	117

5.3.10 Kumulativní vyjadřování	118
5.3.11 Iterace	118
5.4 Dichotomie nebo kontinuum?	119
5.4.1 Inherentní a kontextová flexe	120
5.5 Flexe, derivace a rozhraní syntaxe a morfologie	122
5.5.1 Dichotomický přístup a dělená morfologie	122
5.5.2 Kontinuální přístup a jednokomponentová architektura	125
Souhrn kapitoly 5	126
Appendix. Notáčn konvence pro flektivní hodnoty	127
Další literatura	129
Cvičení na porozumění	129
Výzkumné cvičení	130
Instrukce	130
6 PRODUKTIVITA	133
6.1 Povědomí uživatelů jazyka o produktivitě	133
6.2 Produktivita, kreativita a škálovitost	135
6.3 Omezení slovotvorných pravidel	137
6.3.1 Fonologická omezení	137
6.3.2 Sémantická omezení	138
6.3.3 Pragmatická omezení	139
6.3.4 Morfologická omezení	139
6.3.5 Vrstva výpůjček	140
6.4 Produktivita a lexikon	142
6.4.1 Omezení způsobená formou zpracování	142
6.4.2 Blokace synonym	144
6.4.3 Produktivita a analogie	146
6.5 Měření produktivity	148
Souhrn kapitoly 6	151
Další literatura	152
Cvičení na porozumění	152
Výzkumné cvičení	153
Instrukce	154
7 MORFOLOGICKÉ STROMOVÉ DIAGRAMY	157
7.1 Kompoziční typy	157
7.2 Hierarchická struktura v kompozitech	162
7.3 Hierarchická struktura v odvozených lexémech	165
7.4 Paralely mezi syntaxí a morfologií?	167
Souhrn kapitoly 7	170
Další literatura	170
Cvičení na porozumění	171
Výzkumné cvičení	172

Instrukce	174
8 FLEKTIVNÍ PARADIGMATA	177
8.1 Syntagmatické a paradigmatické vztahy v morfologii	177
8.2 Flektivní třídy	179
8.2.1 Zařazení do flektivní třídy	181
8.2.2 Vztah k rodu	183
8.2.3 Flektivní třídy a produktivita	185
8.3 Paradigmatické vztahy a změna flektivní třídy	187
8.4 Hereditární hierarchie	189
8.5 Kmeny a priscianská formace	193
8.6 Synkretismus	195
8.6.1 Systematická versus náhodná flektivní homonymie	196
8.6.2 Subspecifikace	198
8.6.3 Referenční pravidla	200
8.7 Další diskrepance mezi formou a obsahem	202
8.7.1 Defektivnost	202
8.7.2 Deponence	204
8.8 Perifráze	205
Souhrn kapitoly 8	206
Další literatura	207
Cvičení pro porozumění	207
Výzkumné cvičení	209
Instrukce	209
9 SLOVA A FRÁZE	211
9.1 Kompozita versus fráze	212
9.2 Volné tvary versus vázané tvary	218
9.3 Klitika versus afixy	220
9.4 Lexikální integrita	226
Souhrn kapitoly 9	230
Další literatura	230
Cvičení na porozumění	231
Výzkumné cvičení	232
Instrukce	233
10 MORFONOLOGIE	235
10.1 Dva typy alternací	235
10.2 Produktivita morfonologických alternací	241
10.3 Diachronie morfonologických alternací	244
10.4 Morfonologie jako fonologie	246
10.5 Morfonologie jako morfologie	252
Souhrn kapitoly 10	255

Další literatura	256
Cvičení na porozumění	256
11 MORFOLOGIE A VALENCE	259
11.1 Operace měnící valenci	259
11.1.1 Sémantická valence a syntaktická valence (argumentová struktura a funkční struktura)	259
11.1.2 Operace upozadující agens	262
11.1.3 Operace upozadující patiens	265
11.1.4 Operace přidávající agens: kauzativy	266
11.1.5 Operace vytvářející předmět: aplikativy	267
11.1.6 Obecné vlastnosti operací měnících valenci	269
11.2 Valence u kompozice	271
11.2.1 Inkorporace substantiva	271
11.2.2 Slovesná kompozita typu v – v	273
11.2.3 Syntetická nominální kompozita	275
11.3 Transpoziční derivate	278
11.3.1 Transpoziční a argumentová heredita (dědění)	278
11.3.2 Dějová substantiva (v → n)	279
11.3.3 Konatelská substantiva (v → n) a deverbální adjektiva (v → a)	281
11.3.4 Dadjektivní transpozice (a → n, a → v)	282
11.4 Transpoziční flexe	283
Souhrn kapitoly 11	288
Další literatura	289
Cvičení na porozumění	289
12 ÚČINKY FREKVENCE V MORFOLOGII	291
12.1 Asymetrie ve flektivních hodnotách	291
12.1.1 Frekventované a vzácné hodnoty	292
12.1.2 Korelace mezi frekvencí a krátkostí	293
12.1.3 Korelace mezi frekvencí a diferenciací	294
12.1.4 Lokální frekvenční reverze	297
12.1.5 Vysvětlení těchto korelací	298
12.2 Směr analogického vyrovnávání	299
12.3 Frekvence a nepravidelnost	301
Souhrn kapitoly 12	303
Další literatura	303
Cvičení na porozumění	304
Výzkumné cvičení	305
Instrukce	305
KLÍČ K CVIČENÍM NA POROZUMĚNÍ	307
POZNÁMKA PŘEKLADATELŮ	329

BIBLIOGRAFIE	331
GLOSÁŘ ODBORNÝCH TERMÍNŮ	343
REJSTŘÍK JAZYKŮ	361
VĚCNÝ REJSTŘÍK	369

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ

Čtenáři, kteří jsou obeznámeni s prvním vydáním *Understanding Morphology* (jehož jediným autorem byl Martin Haspelmath), zjistí, že základní charakter knihy se nezměnil. Tato kniha poskytuje úvod do lingvistické morfologie s cílem ukázat rozmanitost morfologických struktur v lidském jazyce a osvětlit široký okruh otázek, které tvoří základ, na němž jsou morfologické teorie vybudovány.

Zároveň byl materiál v této knize podstatně restrukturován a některá témata byla rozšířena. Cílem bylo upozornit na otázky klíčového významu. Toho bylo dosaženo většinou tak, že byly existující oddíly v kapitolách rozšířeny a doplněny o nové oddíly ve snaze soustředit a zaostřit diskusi, která byla předtím rozprostřena po celé kapitole. V některých případech však byla restrukturační radikálnější. Zejména Kapitola 3 v prvním vydání („Lexicon and Rules“) byla rozdělena do dvou kapitol, v nichž byla větší pozornost věnována otázce, zda je lexikon v zásadě založen na morfémech nebo na slovech. Také kapitola „Word-based Rules“ (původní Kapitola 9) byla odstraněna a její obsah byl přerozdělen a přesunut jinam podle toho, kam se hodil.

Byly také zavedeny některé nové a rozšířené části: na konci knihy je nyní možné nalézt odpovědi na cvičení na porozumění z každé kapitoly; podstatným způsobem byl rozšířen Glosář odborných termínů; Kapitola 5 má nový appendix, popisující konvence zápisu flektivních hodnot, a možná největší změnou je, že devět kapitol nyní obsahuje výzkumná cvičení. Výzkumná cvičení mají větší záběr než cvičení na porozumění a rozšiřují témata kapitol. Provádějí čtenáře výzkumnými otázkami, aniž by nabízela jednoznačné odpovědi, a chtějí po čtenáři, aby shromáždili a analyzovali údaje z různých zdrojů, jako jsou deskriptivní mluvnice, korpusy a konzultanti-rodilí mluvčí. Cvičení jsou sestavena velmi

obecně tak, aby mohla být uzpůsobena potřebám a zájmům konkrétních jednotlivců a skupin. Ve třídě je vyučující mohou používat se studenty na různých úrovních, stačí jen přizpůsobit očekávání ohledně hloubky analýzy a metodologické přísnosti.

Toto nové vydání bylo vylepšeno díky mnoha lidem. Především chceme poděkovat redaktorům této ediční řady, Bernardu Comriemu a Grevillu Corbettovi, jejichž četné připomínky a zápal pro tento projekt vedly k řadě vylepšení. (Přírozeně všechny chyby, které v textu zůstaly, jdou na vrub autorům.) Jsme také vděční Biance Knightsové and Tamsin Smithové v nakladatelství Hodder za povzbuzení a neskonale trpělivost a Liz Wilsonové, která obětavě provedla projekt celou fází výroby.

Konečně učebnice jsou určeny studentům, a rádi bychom proto také poděkovali studentům morfologie Andrey Simsové na Northwestern University a The Ohio State University za jejich zpětnou vazbu. Obzvláštní dík si zaslouží Christine Davis, Caitlin Ferrarell, Laura Garofalo, Alexander Obal, Zach Richards, Cenia Rodriguez a Honglei Wang. Poskytli nám rozsáhlé, detailní, cenné a někdy neočekávané připomínky a náhledy na první vydání. Jejich kritika některých aspektů druhého vydání (zvláště konceptů výzkumných cvičení) měla rovněž zásadní význam.

Toto nové vydání obsahuje některé nové příklady a chceme poděkovat těmto lidem za pomoc při pochopení příslušných jazyků a poskytnutí vhodných příkladů: Hope Dawson (sanskrt), Maggie Gruszczynska (polština), Jessie Labov (maďarština) a Amanda Walling (stará angličtina). Za veškeré chyby nesou odpovědnost autoři.

Jsme také zavázáni různým badatelům a učitelům, kteří napsali recenze na první vydání nebo nám předali své zkušenosti s knihou při výuce. Máme radost, že kniha byla obecně vřele přijata. Snažili jsme se zlepšit to, co se zdálo, že potřebuje zlepšit.

Konečně chceme poděkovat našim rodinám a zvláště našim partnerům, Susanne Michaelis a Jasonu Packer, za pomoc a podporu nejrozumnějšího druhu.

*Lipsko, Německo
Columbus, Ohio, USA
červenec 2010*

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU VYDÁNÍ

Tato kniha představuje úvod do lingvistické morfologie. Poskytuje celkový přehled o základních pojmech a nejdůležitějších teoretických otázkách a zároveň neustále zdůrazňuje rozmanitost morfologických vzorců v lidských jazycích. Čtenáři, kteří by chtěli porozumět především anglické morfologii, by se tím však neměli nechat odradit, protože jeden konkrétní jazyk je možné pochopit do mnohem větší hloubky, jestliže ho nahlédneme prizmatem situace v různých jazycích.

Kniha je zaměřena na morfologické jevy a široký okruh otázek, které zaměstnávají morfology již dlouhou dobu. Nesnaží se vysledovat historii lingvistického myšlení o těchto problémech a odkazy na příslušnou teoretickou literaturu se většinou nacházejí pouze v oddílech Další literatura. Nepoužil jsem žádný konkrétní teoretický rámec, ačkoli jsem pro morfologická pravidla musel zvolit jeden konkrétní formát popisu (viz Oddíl 3.2.2). Musím však čtenáře varovat, že tento formát není o nic „standardnější“ než kterýkoli jiný formát a není ani nijak zvlášť rozšířen. Nicméně se mi osvědčil a pokročilejší student brzy přijde na to, jak je možné ho převést na jiné formáty.

Ačkoli se často tvrdí, že pro studenty začátečníky může být matoucí, jestliže jsou jim v učebnicích předkládány alternativní názory, tato kniha nepředstírá, že existuje jen jeden koherentní a autoritativní náhled na morfologii. Debaty a opačné názory jsou do té míry součástí vědy, že úplně je z učebnice vynechat by vedlo k nesprávné představě o tom, jak vypadá lingvistický výzkum. A také jsem neměl v úmyslu zůstat v těchto debatách neutrální nejen proto, že by to bylo prakticky nemožné, ale také proto, že text, který se vyslovuje pro určitý názor, je vždycky zajímavější než text, který předkládá pouze alternativní názory.

Řada lidí mi při psaní této knihy pomohla. Můj největší dík patří redaktorům této ediční řady Bernardu Comriemu a Grevillu Corbettovi, kteří přišli s nespočtem návrhů, jak knihu vylepšit.

Také chci poděkovat Renatě Raffelsiefenové za její odborné rady ohledně fonologických otázek a dále Tomaszi Bakovi a Agnieszce Reidové za pomoc s polskými příklady a Claudii Schmidtové za pomoc s rejstříky.

Konečně bych rád poděkoval Susanne Michaelisové za pomoc nejrůznějšího druhu, ať už velmi konkrétní, nebo na velmi obecné rovině. Tato kniha je věnována našemu synovi Gabrielovi.

Martin Haspelmath
Lipsko
prosinec 2001

ZKRATKY

Následující zkratky jsou uvedeny ve stejné formě jako v originálu a odpovídají tzv. Leipzig Glossing Rules (z února 2008; www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php)

ABE	abessiv	COMPL	completivní
ABL	ablativ	COND	kondicionál
ABS	absolutiv	CONT	kontinuativní
ACC	akuzativ	CVB	konverbum
ACT	aktivum, činný rod	DAT	dativ
ADJ	adjektivum	DECL	deklarativní, oznamovací
ADV	adverbium, adverbiale	DEF	určitý
AFF	afirmativní, kladný	DEM	ukazovací
AG	agens, činitel, konatel	DEOBJ	deobjektivní
AGR	shoda	DESID	desiderativní
ALL	allativ	DET	determinátor
ANTIC	antikauzativ	DO	přímý předmět
ANTIP	antipasivum	DU	duál
AOR	aorist	DUR	durativní
APPL	aplikativ	ELA	elativ
ART	člen	ERG	ergativ
ASP	aspekt, vid	ESS	essiv
AUX	auxiliární, pomocný	EXCL	exkluzivní
CAUS	kauzativ(um)	F	femininum, femininní
CLF	klasifikátor	FOC	ohnisko, réma, jádro
COMP	komplement, doplnění	FUT	futurum, budoucí čas